

Исмаилова Б.Т.

**К.БОБУЛОВДУН ИЗИЛДӨӨСҮНДӨГҮ КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН АКТУАЛДУУ
МАСЕЛЕЛЕРИ**

Исмаилова Б.Т.

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
К.БОБУЛОВА**

B. T. Ismailova

**ACTUAL PROBLEMS OF THE KYRGYZ LITERATURE INVESTIGATED BY
K. BOBULOV**

УДК: 881 (575.2) (043.71)

Кыргыз адабият таануусундагы өзгөчө орду бар Камбаралы Бобуловдун кыргыз адабиятынын актуалдуу маселелерине арналган изилдөөлөрү боюнча сөз болду. Негизги маселе фольклор жана адабият маселесине арналган.

Негизги сөздөр: оозеки чыгармачылык, дүйнө тааным, көркөм каражат, руханий мурас, адабий жаңылануулар.

Говорится об исследованиях Камбаралы Бобулова посвященных актуальным проблемам кыргызской литературы, занимающего особое место в кыргызском литведении.

Ключевые слова: устное творчество, мироощущение, художественные средства, духовное наследие, литературные обновления.

This article about investigations devoted to actual problems of the Kyrgyz literature done by Kambaraly Bobulov taking a special place in the Kyrgyz literature study.

Key words: oral creativity, world perception, artistic means, spiritual heritage, literal renovation.

Элдик оозеки чыгармачылык, адабият – элдин үмүт-тилегин, кыялын, арманын, турмуштук философиясын, тарыхын, инсандык жана улуттук дүйнө таанымдын менталдык өзгөчөлүгүн, эволюциясын камтыган дүйнө, чагылдыруу куралы, келечек муунга калтырган насаат сөз, руханий мурас, эскерткич. Ал коомдун өнүгүп, өзгөрүүсүнө жараша идеялык-тематикалык мазмун жагынан, көркөм каражат, ыкма, форма, жанрдык түр жагынан жаңыланып, өзгөрүп, толукталып турары белгилүү. Бирок, тигил же бул конкреттүү идеялык-эстетикалык жаңыланууну же, К.Бобулов айткандай, “жоюлууну” аны шарттаган социалдык-тарыхый кыртыш жана поэтикалык-эстетикалык тажрыйба, салттык көрөңгө менен алака-катышта карап, өзгөрүүнүн негизги себеп-шарттарын так аныктап берүү чындыгында да оной жумуш эмес. Эгерде мындай адабий жаңылануулар бир гана фольклордук чыгармачылыктын же жазма адабий өнүгүүнүн ичинде гана эмес, ХХ кылымдын биринчи жарымындагы биздин улуттук кыргыз адабиятыбыздагыдай оозеки чыгармачылыктан жазма адабий салтка өтүп жаткан адабияттагы жаңыланууларга байланыштуу болсо, маселе дагы бир топ татаалдашат.

Адабияттагы салттуулук жана жаңычылдык маселесин талдоо, теориялык негизде иликтөөгө алуу иштеринин алдыңкы планга чыгуусунун тарыхый объективдүү себептери бар. Маселенин изилдөө өңүтү Советтер Союзунун курамындагы ар түрдүү улуттардын адабияттарынын ар биринин өзүнүн өнүгүү деңгээлерине жараша айрым бир өзгөчөлүктөр менен коштолгону менен, негизги багыттары бирдей, жалпы болгон.

Адабий процессти салттуулук жана жаңычылдык өнүтүнөн караштыруу зарылдыгы, биринчиден, советтик адабияттын ички өнүгүүсүнүн натыйжасы катары келип чыкты. Кандай гана өнүгүү болбосун өзүнүн белгилүү бир этабын басып өтүп, өнүгүүнүн ошол этабы талап кылган, ошол этапка мүнөздүү болгон максат, милдеттер иш жүзүнө ашырылып, өздөштүрүлүп, белгилүү деңгээлдеги тажрыйбалар топтолгондон кийин өнүгүү токтоп, бир орунда өзүн өзү кайталап жаткандай абал түзүлгөндөй болуп, ушундан улам өнүгүү өзүн өзү танып, жаңы бир баскычты талап кыла баштайт. Ушул өңдүү, советтик адабияттын да алдында 50-60-жылдарда өнүгүү өзүнүн бир этабын жыйынтыктап, жаңы, жетилүү этабына кадам коюу зарылдыгы пайда болгон. Башкача айтканда, бүткүл совет адабиятында, искусствосунда социалисттик реализм методунун түптөлүү жана калыптануу доору аяктап, өнүккөн социализм тилкесине өткөн доордун өнүккөн социалисттик реалисттик адабиятын жаратуу милдети турган. Ушундай көрүнүшкө байланыштуу адабий өнүгүү алдында эскиден эмнени калтыруу, улантуу, тереңдетүү керек, жаңылануу кайсы багытта, кандай жолдор менен болуусу керек? – деген суроонун коюлушу мыйзам ченемдүү эле.

20-30-жылдар жазма адабияты жаңыдан түптөлүп жаткан кыргыз адабияты үчүн эле эмес, жалпы эле совет адабияттары үчүн, анын ичинде Пушкин, Толстой сыяктуу адабий алптары бар орус адабияты үчүн да жаңы усул, жаңы мазмундагы социалисттик адабияттын жаралуу, калыптануу жылдары болду. 20-30-жылдар советтик системанын артыкчылыгын даңазалоо, анын саясатын агитациялоо жана пропагандалоо, эмгек маршы мүнөздөгү ырлар, өндүрүшчүл поэмалар, аңгеме, повесть, драмалар; согуш жылдарында негизи тема тынчтык жана патриотизм темасындагы чыгармалар болсо,

40-жылдардын экинчи жарымы, 50-жылдардын башында өндүрүштүк тема алдыңкы планга чыккан. Учур адабиятынын басымдуу бөлүгүн түзгөн “өндүрүшчүл” чыгармалар туурасында 1956-жылы советтик жазуучулардын Бүткүл союздук II съездинде драматург А.Корнейчук: “Өндүрүш темасындагы пьесалар адам тагдырлары тууралуу толкундануу менен айтылган аңгемеден көрө айыл чарбачылыгынын, өнөр жайдын тигил же бул тармагы жөнүндөгү справочникке көбүрөөк окшошуп турат” [3: 185-186-бб.] деп баа берген болсо, 1963-жылы Ч.Айтматов “Ал жылдарда (конфликтсиздик теориясы өкүм сүргөн жылдарда – Б.И.) пайда болгон барактары проблемаларга, пландарга, жасалма өндүрүштүк конфликттерге, сыйкыр менен болгондой чагылгандай тез жеңиштерге жык-жыйма, шатырашатман жайдары геройлорго, райондун, областтын жетекчилерине, аскер башчыларына жык толгон канча чыгармалар дайынсыз кетти. Мына ушул “монументалдуу” темир бетондордун чокмороктошкон кыжы-кыймасынан катардагы адам, анын Адам атадан бери келаткан жөнөкөй касиеттери жана сезим-кумарлары көрүнбөй калган. Мына ошентип, жандуу кишинин ордуна, руханий жагынан татаал жана көп кырдуу, жетилген адамдын ордуна планды ашыгы менен аткарган схемалардын, жарым роботтордун доорону жүргөн”, – [4: 338-б.] деп кескин сынга алган.

“Дегеле согуштан кийинки учур бүтүндөй совет адабияты үчүн абдан кыйын жана татаал мезгил болду, – дейт кыргыз драматургиясынын тарыхы боюнча фундаменталдуу эмгектерди жараткан белгилүү окумуштуу С.Байгазиев,– Бул жылдары көркөм адабиятта кеңири жайылган конфликтсиздик “теориясы” айрыкча драматургияга терс таасирин тийгизди. Конфликтсиздик “теориясы” адабиятта өзүнүн илимий негизделишине ээ болгон өз бетинче теориялык система катары чыкпаса да, анын өзүнүн белгилүү бир “философиялык” жана “социологиялык” тамыры болгон. Бул “теория” антогонисттик таптардын жоюлушуна байланыштуу советтик коомдун социалдык-саясий берилгендигинин шартында карама-каршылыктын болушу мүмкүн эмес деген жобого таянган. Мындай туура эмес көз караш көркөм дүйнөгө да кеңири тараган. Бул “теориянын” таасири менен адабиятчылардын бир даары социалисттик реализм эстетикасынан конфликт деген категорияны алып таштоону талап кылууга чейин барышкан” [5: 465-б.].

Жогоруда айтылгандар тастыктап тургандай, Сталиндик авторитардык-диктатуралык бийликтин аякташына тушташ бүтүндөй советтик искусство идеялык-эстетикалык белгилүү бир туюктуктарга кептелип, ушундан улам өнүгүүнүн жаңы бир чыйырларын өздөштүрүп, соцреализм магистралынын жака-белине ар кандай “билермандар” (мис., “конфликтсизчилдер”) тарабынан орнотулган адаштыруучу жаңылыш белгилерден арылуу милдети чыгармачыл интеллигенциянын алдында

турган. А бул милдеттердин салттуудан эмнелерди улантуу, жаңыга кандай багыттануу маселеси менен түздөн-түз байланышы бар.

Адабий процессти салттуулук жана жаңычылдык өнүтүнөн караштыруу зарылдыгы, экинчиден, саясий өзгөрүүлөргө байланыштуу келип чыккан. 50-60-жылдар саясий, маданий, адабий теорияларды, концепцияларды кайрадан карап ревизиялоо, кайра баалоо мезгили болду.

Көркөмдүк баалуулуктарды кайра баалоо адабият таануу илиминде негизинен эки чоң проблеманын – (1) социалисттик реализм менен (2) салттуулук жана жаңычылдык маселесинин айланасында жүрдү. Бул эки маселенин кайсы бирине акцент коюлуп каралган күндө да, көпчүлүк учурда экинчи маселе менен байланышсыз ал илимий проблеманы ар тараптуу, толук чечүү мүмкүн эмес эле. Жалпы совет адабиятында, адабият таануу илиминде жүрүп жаткан мындай кыймылдан кыргыз акын, жазуучулары, адабиятчылары да четте калышкан жок. Албетте, алдыда айтып өткөнүбүздөй, ар кимиси өз деңгээлине жараша, өзүнүн ишмердик багытына жараша. 30-40-жылдарда Кыргыздын улуттук поэтикалык улуу мурасы болгон “Манас” эпосун кыргыздын жаңы советтик, социалисттик адабиятынын жаралышына негиз, таяныч болгон башат, булак деген сөздү айтып, далилдөөгө аракет кылмак турсун, 30-жылдары “Академия кечелериндеги” Манастын образы канкор, эзүүчү таптын өкүлүн, пролетардык сахнага алып чыгуу катары катуу сынга алынгандан кийин акын-жазуучуларда өтө этият болуп, канга сиңген “арстан”, “жолборс”, “кыраан”, “бүркүт”, “айдай”, “күндөйдөн” алыс кете алышпаса да, элдик эпикалык чыгармалардан өздөрүн “оолак” тутууга аракеттенишкен. Ырас, согуш мезгилинде партиялык жетекчи М.И.Калининдин советтик жазуучуларга кайрылып: “Биздин адамдарда совет патриотизмин, улуттук сыймыкты тарбиялагыла, ар бир жоокерге анын элиндеги баатыр ата-бабаларын, анын укмуш сонун эпосун, адабиятын, улуу адамдардын – жетекчилерин жана полководецтерин, калк массасын азат кылуу үчүн күрөшчүлөрүн эстетип тургула” [5: 340-б.] деген чакырыгына шыктанган акын, драматургдарыбыз “Манас” үчилтигинин негизинде жазылган либеретто, драмаларда өтө сактык менен мекенди коргоо темасын “таза” түрүндө алып чыгууга аракет кылышкан. Качан гана Сталиндик бийлик аяктап (март, 1953-жыл), жеке адамга сыйынуучулук, саясий диктатуралык көрүнүштөр сынга алынып, чыгармачылык эркиндикке азыноолак жол коюла баштагандан кийин гана Кыргызстанда “Элдик чыгармачылык мурастар эстен чыкпоо керек” дегендей макалалар (А.Токомбаев, “Ленинчил жаш”, 1956, 9-сентябрь) жазылып, улуттук маданий мурас маселесинин айланасында республикалык талкуу уюштурулуп [ЛЖ, 1956], “Ак калпактай” (Б.Сарногоев, 1961) ыр жыйнактарды чыгарууга батына башташкан.

Изилдөөгө ыңгайлуу мына ушундай коомдук-саясий кырдаал-шартка шайкеш XX кылымдын 50-жылдарынын экинчи жарымы 50-жылдардын башында салттуулук жана жаңычылдык маселесин кыргыз адабиятынын мисалында илимий негизде караштыруу үчүн ага объект болуп берчү материал да жетиштүү деңгээлде топтолуп, маселенин илимий-теориялык жагдайын көрө билип, ушул өнүктөн изилдөөнүн зарылдыгын сезип-туйган илимий кадрлардын жетилип калгандыгын көрөбүз.

Адабий процесс, түпкүлүгүндө, эки негизги фактор – салт менен жаңычылдыктын өз ара дайым-кы байланышынын негизинде өнүгөт. Белгилүү бир калыптуу, көнүмүш адат, түшүнүк, салтсыз улуттук адабият түшүнүгү келип чыкпаган сыяктуу эле, формалык же мазмундук, идеялык-тематикалык жаңылыктарга умтулуусуз эч бир адабият өсө албайт. “Ар бир элдин көркөм оюна, тажрыйбасына көз жиберип, адабий салттар менен новаторлуктун диалектикалык байланышта экендигин дапданаа байкоого болот. Эч бир жазуучу Пушкин же Толстой, Горький же Шолохов өздөрүнүн чыгармаларын “жайдак” жерде түзүшкөн эмес. Өсүп-өнүгүп турган адабий процесстин мурдагы даяр, иштелип бүткөн адабий салттары менен көзгө көрүнбөгөн тыгыз байланышы болот”, - дейт К.Бобулов [2: 71].

Талаш жок, советтик социалисттик орус адабияты Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстой, Достоевский, Чеховдордун опол тоодой зор чыгармачылык тажрыйбасына таянып, коомдун, учурдун дем-дымагы, талап-мүдөөлөрүнөн тамызгы алып, жаңы идеялык-эстетикалык мүнөздөгү адабиятты жаратып, өнүктүрө баштады. Ал эми өз мезгилинде Пушкиндер чыгармачылык эстафетаны Ломоносов, Карамзин, Державин сыяктуу өзүнө чейинки акын-жазуучулардан, батыш-европалык адабий тажрыйбалардан, элдик оозеки чыгармачылыктын казынасынан алышканы түшүнүктүү.

Ал эми жазма адабияты жаңы түптөлүп жаткан кыргыз адабияты кайсы кыртышка таянды, кандай адабий салттар үлгү болуп берүүгө жарады?

Кандай гана адабият болбосун анын негизин улуттук поэтикалык - көркөмдүк салттар, принциптер, түшүнүктөр түзөт. Себеби ал улуттук – көркөмдүк салттарда ошол элдин тарыхы, дүйнөгө көз карашы, жакшы-жаман, көрктүү-көксүздүк жөнүндөгү этикалык-эстетикалык түшүнүктөрү камтылган. Кылымдар бою элдик оозеки чыгармачылыкта адамды, табийгатты, жаныбарларды сүрөттөөнүн өзүнө ылайык ыкмасы иштелип, анын арсеналында көркөм каражаттардын бүтүндөй бир системасы түзүлдү. Кыргыз адабиятынын телчигүү мезгилинде анын баштоочулары ошол дапдаяр көркөм каражаттын байлыгына табигый түрдө, эркинен тышкары кайрылышты. Ошондуктан 20-40-жылдары жазылган кыргыз адабиятынын бардык жанрдагы үлгүлөрүнөн фольклордук поэтикалык салттардын таасири, өздөштүрүлбөй, өзгөртүлбөй, “таза” фольклордун

түрүндө катышуусу айдан ачык эле көрүнүп турат. Салттуулук менен жаңычылдыктын ортосундагы өз ара мамиленин мындай түрүнө К.Бобулов улуттук поэтикалык эстетиканын калыптануусунун алгачкы мезгилинде сөзсүз кезигүүчү табигый көрүнүш катары адилет баасын берет.

Улуттук көркөмдүк салт, улуттук эстетика жалаң эле элдик оозеки чыгармачылыкта гана эмес, адабий процесстин бардык өнүгүү этаптарына таандык көрүнүш. А бирок К.Бобулов иликтөөгө алып жаткан этап – жаралуу жана калыптануу же адабиятчынын образдуу аныктамасы менен айтканда “телчигүү” мезгилине байланыштуу алып караганбызда К.Баялиновдун “Ажар” повестин, Т.Сыдыкбеков “Кең-Суу” романын, К.Жантөшев “Каныбек” романын жазаар алдында алар таянчу улуттук жазма адабий салт жок болгондугу анык. Ал эми фольклордук традиция жазма адабият үчүн ишеничтүү таяныч болуп бере алабы, эгер таяныч боло алса, ал канчалык деңгээлде таяныч болот – бул суроолор чынында да абдан татаал жана талаштуу. Ушундан улам 70-жылдары адабиятчылар: К.Бобулов, Ш.Үмөталиев, К.Артыкбаев, С.Жигитовдордун ортосунда бир топ талаштуу талкуулар, кайым айтышуулар жүргөн.

Кыргыз прозасынын жаралуу, телчигүү мезгилинде оозеки чыгармачылыктын салттары эң чоң роль ойноп, жаңыдан калем кармаган жазуучуларга гүл азыгы боло алды.

Жаңыдан каймакталып келе жаткан кыргыз прозасынын баштоочулары көз ачып, эне сүтүн эмгенден тартып кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын баатырдык мотивдеринде, анын өзгөчөлүгү бир эстетикасында тарбияланышкан. Алардын улуу окутуучулары, табийгаттын керемет жомокчулары: Тыныбек, Сагымбай, Келдибек өңдүү жомокчулар, өткөн доордо муңканып азаттыкты эңсеген улуу акындар Токтогул, Тоголок Молдо, Барпы болушкан” [2: 73-б].

Кыргыз адабий прозасында жаңы поэтикалык салттардын өтө эле жай темпте орун алуусунун себептери тууралуу адабиятчы тарабынан айтылган бул ой, бул илимий жыйынтык абдан так, таамай, объективдүү айтылган жыйынтыктардан. Бул илимий жыйынтык жалаң К.Бобуловдун аталган маселеге байланыштуу изилдөөсү үчүн эле эмес, кыргыз адабиятынын генезисин, тарыхын изилдеп үйрөнүү, дегеле көркөм адабияттын табиятын түшүнүү үчүн өтө маанилүү. Ырасында да, улуттук адабий салт, жеке чыгармачылык тажрыйбанын чукактыгы аз келгенсип, чагылдыруу зарыл болуп жаткан турмуш көрүнүштөрү жөнүндө түшүнүгү жетишсиз болсо, кайдан ийгиликтүү чыгарма чыкмак.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз прозасындагы салт жана жаңычылдык маселеси К.Бобуловдун изилдөөсүндө улуттук адабий материалдардын негизинде жетиштүү илимий-теориялык деңгээлде талдоого алынган. Себеби, чыныгы адабият, чыныгы

талант, адабий процесс жөнүндө туура, так илимий түшүнүккө ээ адабиятчы К.Бобулов өз изилдөөлөрүндө адабий чыгармачылыктын өзөктүү маселелерин туура коюп, туура чечмелеп бере алган.

Адабияттар:

1. Байгазиев. С. XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын тарыхы. Монография [Текст]/С.Байгазиев.-Б.,2002.

2. Бобулов, К. Адабият жана мезгил.[Текст] /К.Бобулов.-Ф.,1973.

3. II Всесоюзный съезд советских писателей. Стенографический отчет. [Текст]. - М.,1956.

4. Гуманизм и современная литература. Ст.ст. [Текст].-М.,1963.

5. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. I т. [Текст].-Ф., 1987.

Рецензент: д.ф.н., доцент Кадырмамбетова А.К.
